

Tıp eğitiminde bilmecelerin yeri

Öznur Adıgüzel Akman,¹ Cengiz Yakıncı²

Karadeniz Ereğli Devlet Hastanesi, ¹Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Uzmanı, İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi ²Pediyatri Profesörü

*İletişim:oznuradiguzel58@gmail.com

SUMMARY: Adıgüzel Akman Ö, Yakıncı C. (Department of Pediatrics, İnönü University Faculty of Medicine, Malatya, Turkey). The place of riddles in medical education. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 2022; 65: 54-58.

The riddle is defined as a game, entertainment, which leaves the listener or reader to know what it is, by telling some of its features implicitly rather than directly, without mentioning its name. Although it is seen as a means of entertainment, beyond entertainment and play, it is also known for its educational feature. The fact that riddles are in the form of questions and answers, prompting people to think, and increasing one's reasoning ability through associations and similarities show their usability in education. However, it is seen that riddles are not used enough in the education process. The aim of this article is to provide an idea that riddles, which have been known since the past and have been emphasized to be used in the field of education recently, can also be used in medical education. Considering the difficulty and intense information content in the medical education process, it is possible to tell a lot more with few words with riddles. It is aimed to raise awareness that riddles can contribute to increasing the memorability of knowledge in medical education.

Key words: riddle, medical education.

ÖZET: Bilmeceler, bir şeyin adını söylemeden, bazı özelliklerini direkt bir şekilde değil de dolaylı yollarla üstü kapalı bir şekilde anlatıp onun ne olduğunu bilmeyi, dinleyene veya okuyana bırakan oyun, eğlence olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar eğlence aracı olarak görülse de, eğlenme ve oyunun da ötesinde, eğitici özelliği de bilinmektedir. Bilmecelerin soru-cevap şeklinde olması, kişiyi düşünmeye sevk etmesi, çağrışım ve benzerlikler yoluyla kişinin muhakeme yeteneğini artırması eğitimde kullanılabilirliğini göstermektedir. Ancak bilmecelerin eğitim öğretim sürecinde yeterince kullanılmadığı görülmektedir. Bu yazının amacı, geçmişten bu yana bilinen ve son zamanlarda eğitim alanında kullanılmasına vurgu yapılan bilmecelerin tıp eğitiminde de kullanılabilmesine dair fikir oluşturmayı sağlamaktır. Tıp eğitimi sürecindeki zorluk ve yoğun bilgi içeriği nedeniyle, az kelimeyle çok daha fazla şey anlatmak bilmecelerle mümkündür. Bilmecelerin tıp eğitiminde bilginin akılda kalıcılığını artırmaya yönelik katkısı olabileceğine dair farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: bilmeceler, tıp eğitimi.

Güncel Türk Sözlüğü'ne (TDK 2014) göre, bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyun, bilmeceler olarak tanımlanmıştır.¹ Bilmeceler, günlük yaşamımızda karşılaşılabileceğimiz birçok şeyi konu alan, bunları birtakım ipuçları vererek benzeşimler yoluyla cevabın bilinmesine olanak sağlayan, soru ve cevap şeklinde sunulabilen, iki kişi veya grubun karşılıklı olarak birbirine

sorabildiği anonim halk edebiyatı türüdür.² Bilmeceleri ilk oluşturanlar aslında bilinmesine rağmen, bunun zaman içerisinde yeterince paylaşılamaması bu türün anonim halk kültüründe kalmasını sağlamış kaynağının zamanla unutulmasına neden olmuştur.³ Bilmeceler tanımlarına bakıldığında, sade gibi görünse de gizli zenginliklere sahip kültürel ürünler oldukları görülmektedir. Bundan dolayıdır ki "şiir cenneti", "bilgi yarışması",

“eğlendirici ve öğretici bir oyun”, “edebî zihin sporu” gibi adlandırmalar bilmeceler için kullanılmıştır.⁴ Farklı kültürlerde “tabmaca”, “tabzuğ”, “tapkır”, “tavısak”, “cumbak, yumak”, “matal” gibi adlandırmalarla da karşımıza çıkmaktadır. Tarihte Türk Halk edebiyatında bilmecelerle ilgili ilk bilgiye Divan-ü Lügat’it Türk’te rastlanmaktadır.³

Bilmecede çözümlenecek soru, kimi zaman şiirsel, ölçülü ses yinlemelerinden oluşabilirken; kimi zaman da birkaç kelime ya da cümle kalıplarından da oluşabilmektedir. Cevap ise sorunun içindeki ipuçlarından yola çıkarak bir kavram ya da nesneye işaret eder. “O nedir?”, “bil bakalım”, “ne derler?” “bilen bilsin” şeklinde soru kalıpları içerebilir. Bilmecelerde cevabı tanımlamak için çeşitli edebi sanatlardan da yararlanılmakta, iyi bir dil öğreticisi olmak yanında bilgiye direkt ulaşılmadığı için de problem çözme becerisini geliştirmektedir.⁵ Aynı zamanda başta benzetme sanatı olmak üzere edebi sanatların da bilmecelerde kullanıldığı görülmektedir.³

Bilmecenin anlaşılması ve cevabı bulunmaya çalışırken dikkat ve muhakeme becerisi gerektirmesi, kelimeler arasında anlamsal ilişkiler kurularak çağrışımlardan ve benzerliklerden faydalanılması yoluyla, öğrenilmesi güç bilginin daha kolay aktarılması mümkün olabilmektedir. Geçmişten günümüze aslında bilmeceler eğitici olmaları özelliği ile kullanılmış fakat bilmecelerin “eğitim” başlığı altında değerlendirilmesi henüz çok yeni bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶ Bilmecelerin soru-cevap niteliğinde olması, yarışma havası katarak kişide güdülemeyi sağlaması, ipuçları ile ilişkilendirmeye, ses ve söz tekrarları sayesinde hatırlanabilme kolaylığı sağlaması, bilginin uzun süreli belleğe geçmesine olanak sağlaması eğitim amaçlı kullanılabilirliğini göstermektedir. Özellikle çocuklarda somut düşünceden soyut düşünceye geçiş sürecinde önemli katkı sağlayan bilmeceler, hem çocuk hem yetişkin öğreniminde günlük yaşamdaki birçok konuyu ele alması nedeniyle, nesne ve kavramların öğretimine de çok büyük katkı sağlar.² Bu bağlamda değerlendirildiğinde bilmecelerin eğitim ve öğretim sürecindeki önemini üç boyut altında değerlendirildiği görülmektedir. Bunlar kültürel, dil ve düşünme boyutlarıdır. Bilmeceler, kültürel özelliklerin sezdirip benimsetilmesinde kültürel, ilginç

benzetmeler ilişkilendirmeler ve zengin sözcük kullanımıyla dil, problem çözme becerisini artırması ve zihinsel beceriyi geliştirmesi göz önüne alındığında düşünme boyutuna vurgu yapar.⁴

Sağlık alanına yönelik bilgi beceri kazandıran tıp eğitimi, sürekli yenilenme sürecinde olan, eğitim sürecindeki hareketlilik göz önüne alındığında bilginin temek pratikte kullanılabilmesi için uygun eğitim modellerinin geliştirildiği, yorucu, uzun yıllar süren ve ciddi emek verilmesini gerektiren zorlu bir süreçten oluşmaktadır.^{7,8} Ancak eğitim süreci göz önüne alındığında bu süreçte başarılı olunması için, tıp fakültesi öğrencilerinin öğrenme özelliklerinin bilinmesi ve süreçten beklentileri göz ardı edilmemelidir.⁸ Karadeniz Teknik Üniversitesindeki tıp öğrencilerinin tıp eğitimi alanında görüşlerinin alındığı bir çalışmada, çoğu tıp fakültesi öğrencisinin eğitimin Tıpta Uzmanlık Sınavı’na yönelik olması gerektiği, derslerde ve pratik uygulamalarda daha çok interaktif olunması, öğrenci motivasyonunun artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması gerektiği yönünde görüş önerisinde buldukları görülmüştür.⁹ Eğitim sürecinde verilen kavramların günlük yaşantılarla ilişkilendirilerek öğretilmesi, bu bilgilerin yalnızca sınav için ezberlenilmesi gereken ve sonrasında da çoğunlukla unutulmaya yüz tutacak soyut kavramlar hâline gelmesine engel olacaktır.⁷ Neden birçok bilgi unutulmuş ama yıllardır tıp eğitiminde “eklemi yalar, kalbi ısıtır” ifadesi ile romatizmal ateşin sorulmak istendiği birçok tıp öğrencisinin hafızasındadır? Sadece iki cümleyle bu hastalığın eklemde çok ciddi sorun oluşturmamasına rağmen kardiyak açıdan belirgin tutulum yapan bir hastalık olduğuna dikkat çekilmiştir. Bilmeceler, zorlu bir eğitim sürecinden geçen tıp fakültesi öğrencileri için, hem aktarımı kolaylaştırmak hem de bilginin şevkle öğrenilmesini sağlayan eğlenceli bir yöntem olabilir.

Kahneman¹⁷ sistem 1 ve sistem 2 düşünme biçiminden söz etmektedir. Sistem 1 düşünce bilgiye direkt veriler ışığında ulaşılabilen, teorik olarak bilgi biliniyorsa direkt cevaba ulaşılabilen düşünce sistemidir. Sistem 2 düşünce ise, analitik düşünmeye yönlendirilerek ipuçları eşliğinde cevaba ulaşmak için daha çok zihinsel çaba gerektirmektedir. İşte bilmecelerin daha çok sistem 2 düşünmeyi sevk ederek öğretimde kullanılabilirliğinden bahsedilmiştir.¹⁰

Ülkemizde bilmecelerin tıptaki eğitim sürecinde kullanımına yönelik deneyimlerimiz kısıtlıdır. Yazında tıp eğitiminde benzer düşünceden yola çıkılarak özdeyişlerden yararlanılabileceği fikrinden söz edilmiştir.¹¹ Ancak bilmece üzerine yapılan ilk çalışmalara bakıldığında, tıp camiasındaki hekimlerden gelen bilmecelerle oluşturulmuş ve sonrasında tıp öğrencilerine yönelik bilmece yarışmalarının düzenlenmesine öncülük eden “Bilmecelerle Tıp” adlı kitap ile başlangıç gösterdiği bilinmektedir.¹² Bu amaçla öğrencilerin tıbbi bilmeceler hazırlayarak birbirine sordukları ve yatak başı hasta üzerinde eğitimcilerin öğrencilere bilmece sorarak eğitim videoları oluşturdukları görülmüştür.^{13,14} Yabancı kaynaklarda da bilmecelerin tıp eğitiminde kullanılmasına yer verilmiş, bilginin daha çok hikâyeleştirilerek sunulduğuna rastlanılmıştır.¹⁰

Adamın biri bir bara girer ve oradakilerle bir iddiaya girer. Kafasını bardakilerin istediği kadar uzun süre boyunca su dolu bir kovanın içine sokacaktır. Eğer başarırsa bardakiler ona bir içki ısmarlayacaklar, başarısız olursa da o bardakilere içki ısmarlayacaktır. Herkes bunu kabul eder. Sonunda adam iddiayı kazanır. Acaba hangi tıbbi durum (medical condition) bu adamın iddiayı kazanmasına sebep olmuş olabilir? (Not: Adamın trakeostomisi yok.)

Burada dinleyicinin ilgisi çekilerek, kişi nasıl olur da trakeostomisi olmamasına rağmen, su dolu bir kova içinde nefes alabilir? sorusuna cevap aranmıştır. Başta düşünüldüğünde her ne kadar bu durum mümkün değilmiş gibi gözükse de, bir yerde hava almayı sağlayacak bir yolağa ihtiyaç vardır. O hâlde bronşlar aracılığıyla nefes aldığımızı göre, bronşun havaya teması başka türlü nasıl mümkün olabilir? Bu arada kişi beyin fırtınası yaparken bronşun havaya açılan yolağının cilt üzerinden olabileceğini aklına getirerek soruyu “bronkokütanöz fistül” olarak cevaplandırabilecektir.¹⁰ Öğrenci bu örnekte olduğu gibi, soruyu Google üzerinden yazsa muhtemelen bronkokütanöz füstül cevabını bulamayacaktır. Bilgiye direkt ulaşılabilmesi ve bu şekilde kurgusal olarak hazırlandığında, öğrenciyi daha çok düşünmeye sevk etmesi tıbbi bilmecelerin eğitime katkısını gösterir niteliktedir.¹⁵ Yine yabancı bir başka yazında, farklı etkili diyabetik ilaçların şiirsel dille sunularak sorulduğu görülmektedir.¹⁶

Günümüzde bu amaçla bakıldığında tıp öğretimi sürecinde bilmecelerin yaygın olarak kullanılmadığı görülmektedir. Oysaki öğretilmek

istenilen şeyin daha kısa ve öz bir şekilde üstü kapalı söylenerek etkili ve eğlenceli bir şekilde sunmanın mümkün olduğu düşünülürse, bilmecelerden de bu amaçla faydalanılabileceği söylenebilir.

Örneklerle tıbbi bilmeceler

Pediyatri stajlarının vazgeçilmez klinik bilgisini sorgulayan “kistik fibrozis”i öğrencilere anlatmak amacıyla şu şekilde sormamız mümkün olabilir:

“Teri tuzlu, yolları tıkaçlı, kakası yağlı, anne-babadan miraslı.”

Ter bezlerini etkileyen, aşırı terleme yoluyla tuz kaybına yol açan (teri tuzlu), mukusun kalınlaşıp yapışkan bir hâl almasıyla solunum yollarını tıkayan (yolları tıkaçlı), pankreası etkileyerek enzim yetersizliğine sebep olması nedeniyle yağlı dışkılama yapan (kakası yağlı) ve kalıtsal geçiş gösteren (anne-babadan miraslı) bu hastalık özetlenerek öğrencilere sunulabilir.

“İştahını keser, hemen etki eder, prefrontali uyarır, dikkati artırır.”

Bu bilmecede, farmakolojik bir ajanın etki mekanizması ve yan etkileri doğrudan sorulmuştur.

Metilfenidat, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) tedavisinde kullanılan psikostimülan grubu bir ilaçtır. Özellikle prefrontal korteks ve striatum bölgelerinde dopamin ve noradrenalinin sinaptik alana salınımını artırarak etki gösterir.

Yukardaki bilmecedan yola çıkarak, DEHB’de kullanılabilen ve birbirinden farklı etki mekanizması gösteren bir diğer ilaç olan “atomoksetin”, metilfenidattan ayrılan özelliği ile şu şekilde sunulmuştur:

“Accumbens ile işi olmaz, kötüye kullanım yapmaz, arttırır dikkati ama geç başlar etkisi.”

Atomoksetin, *nucleus accumbens*’i uyarmadığı için kötüye kullanım yapmayan nonstimülan bir ajandır. Ancak metilfenidata göre etkisi daha geç başlar. En azından bu şekilde farmakolojik ajanların olmazsa olmaz özelliklerini bilmeceler şeklinde sunmak hatırlamak adına kolaylık sağlayabilir.

“Kuş gagası ucu, suyla açamaz orucu.”

Klinik olarak düşünüldüğünde, su içmekte bile zorluk çekilen, baryumlu grafide kuş gagası

görünümü ile bilinen akalazyaya, iç hastalıkları stajlarında sık karşılaştığımız, ösefagus ile mide arasındaki sfinkterin olması gerektiği gibi açılıp kapanamamasına bağlı olarak, yutulan lokmaların ösefagusta birikmesi ile karakterize olan bir sindirim sistemi hastalığıdır. Yalnızca iç hastalıkları için değil, tüm diğer tıp pratiklerimiz açısından bakıldığında, yüklü teorik bilgilerin zamanla unutulmaya yüz tutacağı açıktır. Ancak burada benzeşimler ve çağrışımlar göz önüne alındığında, en azından “akalazyaya” hastasının suyu bile içmekte zorlandığı sıvı gıda tüketirken sıkıntı çekeceği bilgisi belki de unutulmayacaktır.

“Biber gibi yakar, elektrik gibi çarpar, iğne gibi batar.”

Nöropatik ağrı, sinir sistemi hasarına bağlı olarak ortaya çıkan ağrı çeşididir. Sıklıkla kendiliğinden olan ağrı, yanma donma hissi, karıncalanma, iğnelenme, kaşınma, elektrik çarpma hissi, cilde keskin bir cisim batıyormuş hissi veya sadece acı hissi olarak kendini gösterebilen nörolojik bir belirtidir.

“Dünkü kızı, bugünkü bakıcı, yarınki yabancı.”

Alzheimer tipi demans, kognitif bozukluk, beyin işlevlerindeki hasara bağlı olarak zihinsel süreçte gerileme ile karakterize, çeşitli nöropsikiyatrik davranışsal rahatsızlıklara neden olan, kişinin günlük faaliyetlerinde zamanla unutkanlıkla giden, nörodejeneratif hastalıklardan biridir. Ya da demansı anlatmak için:

“Yenisini bilmez, eskisini silmez” diye sorarsak, demansif bir hastanın yeni bilgiler edinmekte zorlandığı ancak eski bilgileri hatırlamakta hiç güçlük çekmediğini vurgulamış oluruz.

Kadın-doğum stajını ilgilendiren bir bilgi için, *“Kadında olur; adı tatlı, kendisi acı!”* diye sorsak, birçoğumuzun aklına Çikolata kisti gelebilir.

“Kalabalıkta bayılır, yalnız kalınca ayılır, kafasını hep kayırır.”

Bu bilmeceye bakacak olursak, psikiyatri stajındaki bir öğrenciyi konversiyonu anlatmak amacıyla sorulabilir. Konversiyon bozukluğu, ifade edilemeyen çeşitli ruhsal sıkıntıların bedensel sorunlara dönüşümüyle kendini gösteren psikiyatrik bir bozukluktur. Bu nedenle kişi sorunlarını çözmek amaçlı kalabalığı tercih eder, ancak bayılma esnasında sıklıkla herhangi bir kafa travması beklenmez.

“Ben gülerim o gülmez, göz göze gelmeyi istemez, değişikliği hiç sevmez.”

Sosyal iletişimsel alanda kısıtlılıkla giden, nörogelişimsel bir bozukluk olan, çocuk psikiyatrisinin olmazsa olmaz kliniği otizm spektrum bozukluğu burada kısaca sunulmuştur. Çocuğun göz temasının kısıtlı olduğu, değişikliğe direnci ve duyguların anlaşılması ile ilgili yaşadığı güçlükler vurgu yapılmak istenmiştir.

Özetleyecek olursak, bilmeceler, çok küçük yaşlardan itibaren kavramların öğretiminde fazlasıyla yararlanılmış, kültürümüzün en önemli edebi türlerindenidir. Zengin dil içeriğine sahip olması, şiirsel yapısı, anlatabilecek birçok bilgiyi daha kısa bir şekilde sunmaya imkân sağlaması nedeniyle, öğrenmeyi daha kolay hâle getirmektedir.

“Çarşıdan aldım bir tane eve geldim bin tane.” diye sorulduğunda, cevabı “nar” olarak hatırlamak fazlasıyla mümkündür. Küçüklükten bu zamana kadar aktarılmış ve hâlen cevabı anımsayabildiğimizi göz önüne alırsak, tıp eğitiminde de bu şekilde bilmecelerden yararlanıp yıllar sonra hatırlamak neden mümkün olmasın ki? Her bilgi olmasa da en azından olmazsa olmaz tıp bilgilerinin kısa ve öz bir şekilde, aynı zamanda sıradan bir eğitim formatından farklı olarak sunulması bilmeceler yoluyla mümkün olabilir.

Sonuç olarak, bildiğimiz kadarıyla yazında tıp eğitiminde bilmecelerin kullanımıyla ilgili yeterince çalışma bulunmamaktadır. Metaforlardan yararlanılarak benzerliğin sunulması, kelime haznesine katkısı ve soru cevap şeklinde sunulması nedeniyle okuyucuyu düşünmeye sevk etmesi, bilmecelerin tıp eğitiminde kullanılabileceğini düşündürmektedir. Bu sayede bilgi daha keyifli hâle gelecek, sadece sınavda geçmek için ezber bilgi olmaktan çıkacak, beyin egzersizleri sayesinde hızlı ve doğru düşünebilme ve problem çözme kabiliyetinin de gelişmesine katkı sağlayacaktır. Alanda yazılacak bilmecelerle eğlenerek öğrenilmesi, bilginin sadeleştirilerek sunulması belki de tıp eğitimindeki zorlu süreci biraz da olsa hafifletecektir.

KAYNAKLAR

1. Türk Dil Kurumu. Güncel Türk Sözlük, 2014. Erişim adresi: <https://www.tdk.gov.tr/2014/> (Erişim tarihi: 02.06.2022).
2. Erkan SSŞ. Bilmecelerle yabancı dil eğitimi. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi 2015; 4: 200-209.
3. Altunbay, Genel Kurul. Yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyi geliştirmesi bakımından Türk Halk Bilmeceleri. Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi 2014; 35: 11-29.
4. Balta EE. Bilmecelerin dil-düşünme bağlamında eğitimdeki yeri ve önemi. Turkish Studies 2013; 8: 891-899.
5. Yangil MK, Kerimoğlu C. Bilmecelerin eğitimdeki yeri ve önemi. Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi 2014; 4: 341-354.
6. Karayazı N, Karakuş N. Kelime öğretimi açısından bilmecelerin yeri: Küçükler Gazetesi örneği. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 2018; 11: 108-123.
7. Seren LP, Yakıncı C. Tıp eğitiminde akılda kalıcılığı nasıl sağlarız. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2015; 58: 123-130.
8. Turan Özdemir S. Tıp eğitimi ve yetişkin öğrenmesi. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi 2003; 29: 25-28.
9. Yarış F, Topbaş M, Çan G, Özoran Y. Karadeniz Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinin tıp eğitimi hakkındaki düşünceleri. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi 2001; 18: 233-241.
10. Hall ET, Weaver KW, Perino AC, Elder A, Verghese A. 'A man walks into a bar': riddles in the teaching of medicine. Am J Med 2018; 131: 1000-1002.
11. Yakıncı C, Yakında H, Akın K. Tıp eğitiminde özdeyişlerin gücü. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2013; 56: 143-150.
12. Yakıncı C, Erkurt MA, Altuntaş F, Dal MS. Bilmecelerle Tıp. Ankara: Yüksek İhtisas Üniversitesi Yayınları, No: 7, 2022.
13. Acil Tıp Uzmanları Derneği (ATUDER) Bilmecelerle Acil Tıp Yarışması. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=DeGQWwnZLm4> (Erişim tarihi 04.06.2022)
14. Acil Tıp Uzmanları Derneği (ATUDER) Bilmecelerle Acil Tıp Yarışması. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=RMDxaZSTK5M> (Erişim tarihi:04.06.2022)
15. Verghese A. Has Google killed the riddle? Available at: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2009/05/has-google-killed-the-riddle/17414/> (Accessed on: 06.06.2022).
16. Manikandan S, Vani NI. Learning medicine through riddles. CMAJ 2010; 182: E863-E864.
17. Kahneman, D. Thinking, Fast and Slow. Macmillan, 2011.